

УДК 346.2

Л.М. НІКОЛЕНКО, д-р. юрид. наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Ключові слова: захист, суб'єкти господарювання, захист прав та охоронюваних законом інтересів, господарське судочинство, форми захисту, нотаріальний захист, судовий захист, медіація, модернізація господарського законодавства.

Розглянуто захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в сучасних умовах реформування законодавства. Виділено та проаналізовано форми захисту. Доведено необхідність удосконалення нотаріального захисту шляхом розробки нових нормативних актів, узгодження нормативних актів щодо адміністративного захисту, запропоновані зміни щодо проекту Господарського процесуального кодексу України.

Вступ. Сучасний період характеризується активними діями України, спрямованими на інтеграцію держави до Європейського Союзу. В Україні здійснюються реформи практично в усіх сферах: в економіці, законодавстві, а також у соціальній, культурній, освітній, правоохоронній та судовій. Метою проведення реформ є наближення української правової системи до європейських і світових стандартів й уведення до законодавства України положень, які існують у міжнародному законодавстві та застосовуються у міжнародній практиці. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є умовами переходу України до повноцінних ринкових відносин, сталого розвитку економіки, а також забезпечення стабільності у господарській діяльності, що є найактуальнішою сучасною проблемою.

Складність господарських відносин та їхня динамічність у зв'язку з удосконаленням законодавства спричинили значне збільшення спорів суб'єктів господарювання, звернень до суду за захистом порушених прав та охоронюваних законом інтересів. Така ситуація обумовила погіршення показників оперативності та ефективності розгляду справ судами. Відповідні фактори негативно впливають на дотримання конституційного права на судовий захист у зв'язку з порушенням принципу доступності правосуддя. Відповідно до цього з'являється нагальна необхідність вирішення питань, пов'язаних із захистом прав та охоронюваних законом інтересів, а також пошуком нових форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. На підставі цього наочно проявилась необхідність дослідження питань модернізації механізмів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання у доктрині господарського та господарського процесуального права традиційно приділяється

значна увага. Цьому питанню присвячені праці вчених В. Мамутова [1], О. Беяневич [2], О. Подцерковного [3], Д. Задохайла [4], О. Лавріна [5], В. Щербини [6] та ін. Але в умовах модернізації господарського матеріального та процесуального законодавства, а також з урахуванням євроінтеграційних процесів питання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання потребують додаткового дослідження.

Метою даної статті є дослідження питань захисту саме з урахуванням змін, що здійснюються в нашому суспільстві та законодавстві, а також на підставі аналізу основних форм захисту суб'єктів господарювання, формування пропозицій щодо їхнього удосконалення.

Результати дослідження. Здійснення реформ в Україні спрямоване на модернізацію економіки та законодавства, упровадження новітніх технологій, залучення іноземних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника з метою виходу на світові та європейські ринки. Тобто Україна орієнтується на чинну у провідних європейських країнах модель економіко-правового розвитку. Реформування економіки і розвиток різноманітних правовідносин повинні передбачати гарантію розгляду та вирішення спорів за критеріями ефективності, справедливості та оперативності.

Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання повинен здійснюватися за допомогою форм та засобів, визначених у законодавстві. Особливо це стосується сфери вирішення господарських спорів, що може і повинно бути використано не лише як фактор захисту зазначених осіб, але й як стимул для справедливого та ефективного розгляду спорів. Заважають цьому розвитку дезорганізація законодавчих актів, неповнота і застарілість норм, а також невідповідність окремих складових таким сучасним європейським якостям: доступність правосуддя, інституціональна незалежність, безпристрасність у матеріальному та процесуальному аспектах, розумність строків, справедливість та ефективність, розширення диспозитивних і змагальних засад, активізація суб'єктів та зниження активності судів.

Згідно з ч. 5 ст. 55 Конституції України у кожного є право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та сво-

боди від порушень та протиправних посягань. Тобто кожна особа має право вільно обирати незаборонений законом засіб захисту прав і свобод.

Ст. 20 Господарського кодексу України зазначає, що кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. При цьому у законодавстві підкреслено, що суб'єкт господарювання може використовувати різні форми та засоби захисту своїх прав та законних інтересів.

У теорії права відсутня однозначність думок щодо видів форм захисту. Так, наприклад, А.В. Кучеренко виділяє досудову, позасудову, судову [7, с. 42]; Г.П. Тимченко називає судову, альтернативну, нотаріальну [8, с. 211—214]; О.П. Загнітко визначає досудову, позасудову, судову [9, с. 165]. Проаналізуємо форми захисту, які використовують суб'єкти господарювання для захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів.

Нотаріальний захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що окремі угоди потребують додаткових гарантій щодо захисту прав. Таких гарантій досягають шляхом нотаріального посвідчення набуття або передачі прав власності. Вчинення нотаріальних дій покладається на нотаріусів. Треба визнати, що застосування нотаріальної форми захисту має обмежений характер, тому що повноваження нотаріуса поширюються винятково на встановлення безспірних фактів, у наявності яких можна переконатися безпосередньо, на підставі відповідних закону документів. Тобто нотаріат лише встановлює юридичні факти на основі наданих письмових документів. Основним засобом захисту прав нотаріальним органом є вчинення виконавчого напису на борговому документі. Крім того, захист прав нотаріатом не має остаточного характеру, дії та акти нотаріусів можуть бути оскаржені у суді. Суб'єкти господарювання рідко застосовують нотаріальну форму як захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Це пов'язано з тим, що в Україні відсутній нормативний документ, який би детально регламентував механізм та процесуальну процедуру здійснення нотаріальних дій щодо захисту суб'єктів господарювання. Обговорюється ухвалення Нотаріального процесуального кодексу або доповнення Закону України «Про нотаріат» відповідними статтями.

Адміністративний захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що він застосовується як за наявності, так і за відсутності правопорушення, а також спрямований на запобігання правопорушенням та усунення їхніх шкідливих наслідків [10, с. 142]. Адміністративний захист здійснюється засобами державно-правового впливу із залученням спеціально уповноважених державних органів або вищих органів виконавчої влади. Господарський кодекс України містить ст.ст. 240—247, які визначають адміністративно-правові засоби захисту суб'єктів господарювання. Варто вказати, що у практиці часто трапляються випадки, коли майнові відносини між суб'єктами господарювання виникають безпосередньо з актів державного управління, тобто без укладання договорів (стягнення штрафів, конфіскація майна). Питання адміністративного захисту суб'єктів господарювання регулюються великою кількістю нормативних актів, система яких, на жаль, має неузгоджений характер.

Досудовий захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, останні мають право здійснити заходи щодо їхнього поновлення до звернення з позовом до господарського суду. Тобто досудовий захист спрямований на скоріше відновлення порушених прав суб'єктів господарювання та сприяє виявленню або усуненню причин виникнення правопорушень у сфері господарських відносин. За законодавством, можливо виділити загальний досудовий захист прав суб'єктів господарювання, визначений ст. 5—11 Господарського процесуального кодексу України, та спеціальний досудовий захист прав суб'єктів господарювання, визначений нормами інших нормативних актів, наприклад порядок пред'явлення і розгляду претензій до органів транспорту.

В умовах реформування господарського матеріального та процесуального законодавства питання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання є особливо актуальними та практично значимими. Передовсім через те, що у більшості угод, які укладають підприємства України з підприємствами інших країн, передбачається арбітражний порядок вирішення спору. Якщо проаналізувати досвід захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання в інших країнах, то

можна зробити висновок, що крім загальних судів захист здійснюють також спеціалізовані судові або інші органи, які для розгляду справ залучають не тільки юристів, а й професіоналів певного виду діяльності. У період судової реформи в Україні цей досвід необхідно вивчати для того, щоб мати певні уявлення щодо законодавства інших країн, на основі якого можуть, в окремих випадках, вирішуватися спори між українськими й іноземними суб'єктами. У зв'язку з поширенням застосування міжнародних актів для здійснення захисту прав суб'єктів господарювання необхідно, з метою посилення та підвищення його ефективності, вивчати досвід інших країн, але не тільки судовий, а й позасудовий. Так, особливою формою захисту є медіація, яка лише починає з'являтися у господарських відносинах.

Медіація — альтернативна форма захисту, тобто форма вирішення конфлікту за участю третьої нейтральної, неупередженої сторони (медіатора). Особливістю її є те, що сторони контролюють процес ухвалення рішення щодо врегулювання спору і захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Медіацію визначають як добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сторонам, які конфліктують, досягти взаємоприйнятої угоди, як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом — угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін [11].

03.11.2016 р. Верховна Рада прийняла за основу проект Закону України «Про медіацію» (№ 3665), де запропоновано визначити правові засади упровадження та проведення позасудової процедури врегулювання конфліктів за взаємною згодою сторін конфлікту (медіації) та за участю посередника (медіатора), принципи та порядок проведення медіації, а також статус медіатора.

На теперішній час на обговоренні у фахівців знаходиться проект № 6232 Господарського процесуального кодексу України (далі — проект ГПК). Взагалі проект можна охарактеризувати як певний крок до удосконалення господарського процесу, але результати ретельного аналізу свідчать, що деякі положення викликають заперечення.

Наприклад, Глава 4 проекту ГПК «Врегулювання спору за участі судді» містить нор-

ми, які передбачають можливість урегулювання спору за участі судді за згодою сторін до початку розгляду справи по суті (ст. 187). Аналізуючи вказану статтю, можна зробити висновок, що норми спрямовані на вирішення спору до розгляду у суді, тобто метою є розвантаження суддів, але справа вже знаходиться у суді. Тому про розвантаження суддів можна говорити перед тим, як справа потрапила до суду. Про проведення процедури врегулювання спору за участі судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі (ст. 188). Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору (ст. 189). Отже, якщо проаналізувати всі статті Гл. 4 проекту ГПК, то можна зробити висновок, що це, начебто, медіація, але за установленню міжнародною практикою цей процес не можна віднести до медіації.

У зв'язку з існуванням проекту Закону України «Про медіацію», який тривалий час був на обговоренні та практично всі суперечливі положення якого було усунуто, виникає питання стосовно необхідності впровадження інституту медіації у господарському процесі за відсутності загального законодавчого акта щодо її забезпечення. Згідно з проектом Закону України «Про медіацію», медіація — це альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їхнього спору. Тобто врегулювання спору за допомогою медіації є можливим за межами суду, суддя не може бути медіатором. Медіатор — це незалежний посередник, який допомагає сторонам спору у його вирішенні шляхом медіації. Медіатор не може бути представником державних органів, тим більш він не може бути суддею. Медіатор не вирішує конфлікт між сторонами, не постановляє обов'язкове для них рішення і не пропонує якихось варіантів вирішення спору. Сторони розробляють варіанти врегулювання спору на підставі власних інтересів та потреб. У проекті ГПК у ст. 189 зазначено, що суддя

може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору, що суперечить сутності медіації.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що запропоновані нові інститути для застосування у господарському процесі повинні бути аргументованими, їхньою метою має бути спрямованість на ефективне вирішення господарського спору, захист прав та охоронюваних законом інтересів визначених осіб. Сутність інституту, запропонованого у Гл. 4 проекту ГПК, не зрозуміла, а норми не відповідають сутності поняття медіації. Але потрібно підкреслити, що вони не належать і до інституту досудового розгляду. Це взагалі новий інститут, який суперечить ухваленим нормам та принципам господарського процесу, тому Гл. 4 необхідно виключити з проекту ГПК.

Треба визнати, що запровадження альтернативних способів вирішення господарських спорів вплине на зменшення навантаження на суди, також це сприятиме розвитку правової культури, прискорить ухвалення рішень і сприятиме ефективному розгляду спорів. В умовах здійснення реформування законодавства треба прискорити ухвалення Закону України «Про медіацію», який забезпечить належне регулювання, визначить права, обов'язки та відповідальність учасників тощо.

Судовий захист суб'єктів господарювання є найефективнішою формою поновлення порушених прав, тому що суд є незалежним органом, який підпорядковується тільки Закону. Ст. 1 ГПК передбачає право звернення до господарського суду юридичних осіб, а також громадян-підприємців.

Право на судовий захист передбачено Конституцією України. Ст. 8 зазначає, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Ст. 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, у тому числі й у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, суб'єкти та учасники господарських відносин. Тому можливість судового захисту не може бути поставлена Законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору.

Основне місце в забезпеченні ефективності захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання належить нормам ГПК як основного нормативного акта, на підставі якого господарський суд вирішує господарські спори. Тобто дотримання принципів, на яких наголошує міжнародне та європейське законодавства, а саме справедливість, оперативність і доступність правосуддя, безумовно, залежить від ефективності правового забезпечення господарського судочинства. На обговоренні теоретиків та практиків нині перебуває проект ГПК № 6232. Загалом позитивно оцінюючи даний проект ГПК, можна зробити висновок, що він спрямований на забезпечення ефективного правосуддя, удосконалення господарського процесу з урахуванням європейських стандартів щодо поліпшення захисту суб'єктів господарювання. Але деякі положення спровокували жваве їхнє обговорення, тому що взагалі не властиві господарському процесу (інститут свідків, інститут урегулювання спору суддею, запровадження експерта з питань права, збільшення загального строку розгляду справи і так далі). Від того, наскільки будуть враховані зауваження науковці та практиків до проекту ГПК, залежить не тільки захист суб'єктів господарювання, а також стабільність усієї судової системи.

Право суб'єкта господарювання на звернення до суду не обмежується національною судовою системою. На підставі законодавства суб'єкт господарювання має право звертатися до міжнародних судових інстанцій або до відповідних органів міжнародних організацій. В Україні з 1997 р. набула чинності Конвенція про захист прав і основних свобод людини. На підставі Конвенції кожен, хто перебуває під юрисдикцією України, після вичерпання всіх національних засобів правового захисту має не лише право, а й реальну можливість звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини. В умовах прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу застосування та виконання українськими судовими та державними органами рішень Європейського суду є необхідною умовою. Як показує судова практика, українські суди у своїх рішеннях посилаються на відповідний доробок цього Суду.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що захист прав та

інтересів суб'єктів господарювання регламентується великою кількістю нормативних актів як матеріального, так і процесуального характеру. Але сучасне чинне законодавство є неузгодженим та має істотні прогалини, практично будь-яка сфера господарської діяльності немає логічного, завершеного законодавчого забезпечення. Тому належне законодавче забезпечення захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання можливе з урахуванням комплексного підходу. Реформи, які здійснюються у законодавстві, повинні позитивно вплинути на модернізацію захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Трансформаційні процеси в суспільстві, реформування економіки, гармонізація національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів щодо регулювання та здійснення виробництва, реалізації та споживання товарів і послуг, реалізації корпоративних прав та інших сфер діяльності об'єктивно обумовлюють появу нових форм захисту. Здійснення реформування процесуального законодавства повинно забезпечуватись на державному рівні, тому що стосується без винятку інтересів кожного та в цілому усього суспільства. Воно повинно базуватися не тільки на загальновизнаних міжнародних стандартах правосуддя, а також враховувати кращий національний досвід і традиції.

Стрімкий розвиток альтернативних форм захисту (медіація, арбітраж, третейський суд та ін.) у багатьох країнах, попри відмінності правових систем, мають багато спільного, тому необхідно вивчати накопичений досвід інших країн. Однак, враховуючи досвід інших країн, не варто забувати свій власний, який має багатовікову історію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хозяйственное право / Под ред. акад. В.К. Мамутова. Киев, 2002. 912 с.
2. Беляневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62—70.
3. Господарське право: підручник / За ред. О.П. Подцерковного. Харків: Одиссей, 2010. 640 с.
4. Задахайло Д.В., Пашков В.М., Бойчук Р.П. та ін. Господарське право: підручник / За заг. ред. Д.В. Задахайла, В.М. Пашкова. Харків: Право, 2012. 696 с.
5. Лаврін О. Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи. *Підприємництво, господарство та право*. 2002. № 11. С. 56—59.

6. Щербина В. Проблема захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання (матеріально-правовий та процесуальний аспекти). *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 12—20.
7. Кучеренко А.В. Конституційне право людини та підприємництва. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія Юридичні науки*. 2013. № 2 (5). С. 38—44.
8. Тимченко Г.П. Проблеми форм захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Вісник господарського суду України*. 2002. № 1. С. 211—214.
9. Загнітко О.П. Захист прав та інтересів господарюючих суб'єктів у системі права України. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 4. С. 159—166.
10. Кравчук С.Й. Господарське право України: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 264 с.
11. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

REFERENCES

1. Mamutov V.K. (ed.). *Hozhajstvennoe pravo*. Kiev, 2002 [in Russian].
2. Belyanovich O. Pro formy zahystu prav sub'yektiv gospodaruvannya. *Ukrayins'ke komercijne pravo*. 2007. No. 8: 62—70 [in Ukrainian].
3. *Gospodars'ke pravo: pidruchnyk*. Za red. O.P. Podcerkovnogo. Harkiv: Odissej, 2010 [in Ukrainian].
4. Zadyhajlo D.V. (ed.), Pashkov V.M. (ed.), Wojchuk R.P. ta in. *Gospodars'ke pravo: pidruchnyk*. Harkiv: Pravo, 2012 [in Ukrainian].
5. Lavrin O. Zahyst prav sub'yektiv gospodaruvannya, jogo formy ta sposoby. *Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo ta pravo*. 2002. No. 11: 56—59 [in Ukrainian].
6. Shherbyna V. Problema zahystu prav ta interesiv sub'yektiv gospodaruvannya (material'no-pravovyj ta procesual'nyj aspekty). *Ukrayins'ke komercijne pravo*. 2007. No. 8: 12—20 [in Ukrainian].
7. Kucherenko A.V. Konstytucijne pravo lyudyny na pidpryyemnyctvo. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu im. Alfreda Nobelya. Seriya «Yurydychni nauky»*. 2013. No. 2(5): 38—44 [in Ukrainian].
8. Tymchenko G.P. Problemy form zahystu cyvil'nyh prav ta ohoronyvanyh zakonom interesiv. *Visnyk gospodar's'kogo sudu Ukrayiny*. 2002. No. 1: 211—214 [in Ukrainian].
9. Zagnitko O.P. Zahyst prav ta interesiv gospodaruyuchyh sub'yektiv u systemi prava Ukrayiny. *Visnyk gospodar's'kogo sudochynstva*. 2001. No. 4: 159—166 [in Ukrainian].

10. Kravchuk S.J. *Gospodars'ke pravo Ukrayiny: navchal'nyj posibnyk*. Kyiv: Kondor, 2007 [in Ukrainian].
11. Pro Zagal'noderzhavnu programu adaptaciyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropejs'kogo Soyuзу: *Zakon Ukrayiny vid 18.03.2004. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2004. No. 29. St. 367 [in Ukrainian].

Надійшла 26.05.2017

Л.Н. Николенко

Мариупольский государственный университет,
г. Мариуполь

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Рассмотрена защита прав и интересов субъектов хозяйствования в современных условиях реформирования законодательства. Выделены и проанализированы формы защиты. Доказана необходимость усовершенствования нотариальной защиты путем разработки новых нормативных актов, согласования нормативных актов относительно административной защиты, предложены изменения к проекту Хозяйственного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: защита, субъекты хозяйствования, защита прав и охраняемых законом интересов, хозяйственное судопроизводство, формы защиты, нотариальная защита, судебная защита, медиация, модернизация законодательства.

L.N. Nikolenko

Mariupol State University, Mariupol

THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE ECONOMIC SUBJECTS UNDER THE CONDITIONS OF REFORMING LEGISLATION

The article deals with the protection of rights and interests of economic entities in the current conditions of legislative reform. Isolated and analyzed forms of protection. The need to improve notarial protection by developing new regulatory acts is proved; harmonization of normative acts with respect to administrative protection; proposed changes to the draft Economic Code of Ukraine.

Keywords: protection, business entities, protection of rights and interests protected by law, economic legal proceedings, forms of protection, notarial protection, judicial protection, mediation, modernization of legislation.